

9. Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти // *Інформаційний збірник МОН України*. 2000. № 22. С. 3–7.

10. Рибальченко І. М. Вас призначено класним керівником. Х.: Вид. група Наукова школа, 2007. 192 с.

11. Woods D. *Teacher Cognition in Language Teaching : beliefs, decision-making and classroom practice* (Cambridge Applied Linguistics series). Cambridge: Cambridge University Press, 1996. 324 p.

УДК 373.5.013.77

Нетреба М.М.,
Шаповалова В.А.

БУЛЛІНГ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті аналізуються різноманітні сторони та прояви соціокультурного феномена «булінг» в підлітковому віці. Наведені та розглянуті дослідження в області вивчення шкільного насильства, що надає можливість цілеспрямовано та ефективно налаштувати профілактичну роботу в закладах освіти трансформувати прояви «булінгу» в конструктивні відносини.

Ключові слова: агресія, агресор, булінг, жертва, конфлікт, кібербулінг, моббінг, підлітки, профілактика булінгу, різновиди булінгу, словесний булінг, соціальне положення, фізичний булінг, заклад загальної середньої освіти

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку України характеризують глибинними перетвореннями, які відбиваються у всіх сферах функціонування суспільства, у тому числі освітньому. Помітно відчутний вплив випадає на майбутні покоління, тобто тинейджерів. Різноманітні проблеми, які властиві у підлітковому віці, перебувають у полі зору безлічі наук про розвиток людини і загалом суспільства, в ряду різноманітних проблем особливу увагу отримали проблеми агресії та насильства. У досить зміненої і усіченої формі представлені проблеми насильства в суспільній свідомості і ЗМІ. Суспільство вважає, що насильство проявляється рідкою мірою і обмежується окремими випадками, в яких беруть участь тільки соціально-неблагополучні тинейджери, діти в неповних або незаможних сім'ях, діти батьків які мають певну залежність. Однак це не так, насильство існує в будь-яких категоріях населення і шарах суспільства, незалежно від соціально-економічних, расових, культурних, демографічних аспектів.

Буллінг – таким новим терміном охрестили вікове явище, як дитяча жорстокість. На жаль, в новому столітті це явище набуло особливої актуальності. Проблема насильства в дитячих колективах серйозно турбує освітян різних країн світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Булінг привернув увагу вчених понад сто років тому, вже тоді почали проводити дослідження групової агресії в армії, в'язниці в робочому середовищі. Шкільний булінг – займає окрему полицю, тому що за статистикою ініціаторами та агресорами булінгу припадає на 10-20% школярів. Це відображено в наукових публікаціях на матеріалі скандинавських країн (Д. Олвеус, П. Хайнеманн, А. Пікас), Великобританія (В. Ортон, Д. Лейн, Д. Таттум), Сполучені Штати Америки (Каталано, Хоукінс, Харарчі), Австралія (Е. Морган), Росія (О. Глазман, Т.В. Єрмолова), Україна (Н. Тілікіна, Л. Найдьонова).

Перша значна стаття журналу, яка була висловлена Е.К. Берком написано на адресу жорстокого знущання серед молоді (1897 р.). Питання що до знущання було розглянуто у Скандинавії у 1970-х роках (Пікас, 1972; Олвей, 1978). З кінця 1970-х рр. дослідження з хуліганства розвивались в різноманітні підходи і розглядалися у різному соціальному контексті. Для систематичної травлі однієї людини або групи людей, які направлені на іншу людину, слугує термін «моббінг», який згодом трансформувався у термін «булінг». Перший хто вжив слова «моббінг» у 1958 р. був відомий зоопсихолог Конрад Лоренц, він відмітив специфічну поведінку звірів, птахів на сферу людських відносин термін був розглянутий шведським лікарем Петером Паулем Хайнеманном. Пітер Пауль Хайнеманн – шведський лікар, з 1960-1970-х рр., описував і систематизував групову поведінку дітей в школі, яка часто виражалася грубими формами, соціальна ситуація порушених цими процесами дітей і підлітків кардинально змінювалася, нерідко приводячи до спроб самогубства. Саме завдяки науковцю 1969 р у шведському журналі «Liberal Debatt» з'явилася його стаття де він вперше використовував термін «моббінг» для позначення групового цькування в учнівському середовищі, згодом термін «моббінг» став символізувати цькування у робочому середовищі, на його заміну прийшов термін «булінг». Саме з того часу і до сьогодні вивчення «булінгу» пройшло шлях розвитку від локального дослідження до діяльності міжнародного масштабу, постійно зміцнюється співробітництво і обмін досвідом між науковими спільнотами різних країн. Дослідження вчених привернули увагу до проблеми і підвищили загальний рівень обізнаності про це явище працівників сфери освіти, медиків, політиків і найширших верств населення [1, с. 54-68].

Американські дослідники та науковці Л. де Кемп і К. Ньюбі, прагнучи заповнити зазначену дослідницьку ланку, зосереджуються на довгострокових ефектах впливу на світогляд і поведінку жертв. Їх робота базується на результатах розпочатого в 1997 р в США масштабного «Національного лонгитюдного дослідження молоді» (NLSY97), яке охопило 8984 юнаків і дівчат, які народилися в період з 1980 по 1984 р. Повторні «зрізи» з тими ж учасниками проводилися щорічно до досягнення ними 18 років [4, с. 3-4].

Жорстокі відносини між учнями, як зазначає О.М. Проніна в наш час справа звичайна. Напевно, в кожному закладі освіти країни знайдеться хоча б один клас, де можна спостерігати це. Останнім часом стала з'являтися психологічна та юридична література (як перекладна, так і вітчизняна), прямо

або побічно стосується цього питання, але, на жаль, лише незначно орієнтована на соціальну практику, особливо на педагогічну діяльність.

Мета дослідження – на основі аналізу психолого-педагогічної літератури уточнити сутність поняття «булінг» та окреслити основні показники і характеристики, які вказують на можливість існування даного явища в освітньому середовищі сучасного закладу загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. У перекладі з англійської мови слово «булінг» (bullying, від bully – хуліган, забіяка, задирака, грубіян, насильник) позначає цькування, залякування, фізичний або психологічний терор, спрямований на те, щоб викликати в іншого страх і тим самим підпорядкувати його собі. Поняття «булінг» розглядається від вузького – відео, бійки до масштабного – насильство взагалі [5, с. 3].

У скандинавських і англійських країнах використовуються такі терміни: утиск, дискримінація, моббінг (переважно групові форми утиски дитини), булінг, станний поняття використовується в спеціальній літературі найбільш частіше. «Булінг», як феномен девіантної поведінки, є гострою соціально значущою проблемою в підлітковому віці. З аналізу ситуації булінгу що надає «The American Society for the Positive Care of Children» ми маємо такі приголомшені результати:

- 90% учнів 4-8 класів світу зазнали жорстоких посягань або знущань;
- 28% учнів 6-12 класів зазнають знущань;
- 20% учнів 9-12 років зазнають знущань;
- у 6-12 класах 9% учнів зазнали кібербулінгу [4, с. 10-17].

Понад 160 000 дітей щодня відмовляються ходити до школи, боячись бути приниженим. Майже в кожному класі кожної школи є учні, які мають особливості, що відрізняють їх від своїх однолітків. Відмінні характеристики учня часто призводять до насмішок і знущань у класі. Епізодичні утиски, шкільна цькування в сучасній науці отримали назву – булінг (від англ. bullying – знущання, залякування, цькування).

Розуміння того, чому учні знущаються над іншими, можуть допомогти вчителям краще боротися з цим. До факторів, які можуть призвести до знущань, належать відмінності у зовнішності, соціальному статусі, расі та сексуальній орієнтації. Деякі учні, які знущаються над іншими, мають низьку самооцінку; проте є й інші, які мають значно вищу впевненість у собі. Ті, хто має високу впевненість у собі, схильні «бракувати» співчуття та співпереживання і можуть агресивно реагувати, коли відчують загрозу. Поточні суспільні події та розмови можуть скласти проблеми знущання. Наприклад, знущання на основі сексуальної орієнтації зросли, оскільки розмови навколо LGBTQIA (лесбійки, геї, бісексуали, трансгендери і т.д) посилюються в останні роки [7, с. 85-90].

Оскільки деякі дії знущань можуть бути досить тонкими, деякі учні або не впізнають їх, або почувають себе невпевнено у назві їх як знущання. Щоб краще зрозуміти, як можна докласти позитивних зусиль для запобігання знущань у закладах загальної середньої освіти, важливо зрозуміти різні типи знущань:

1. Фізичний булінг. Фізичні знущання найчастіше трапляються в закладах освіти, хоча можуть траплятися і по дорозі до школи, і після неї. Середня школа – це вік, коли знущання є найпоширенішими, і майже всі учні середньої школи зазнають прямого або опосередкованого знущання. Це епоха, коли молоді люди хочуть більше вписуватися у своїх ровесників, а деякі студенти мають більше шансів на знущання чи потурання жорстокого поводження, а ті, хто не підпадає більше, не виділяються як жертви [3, с. 15-20]. Знущання можуть виникати і в більш ранніх класах, а також через середню школу і навіть у доросле життя. Фізичні знущання частіше трапляються серед хлопців, хоча дівчата також можуть бути виконавцями або жертвами фізичних знущань. У хуліганів може бути будь-яка кількість причин для знущань над іншими, наприклад, бажаючи більшого контролю над іншими та бажаючи приєднатися до них. Хулігани часто фізично сильніші за своїх жертв і мають друзів, які потурають їх поведінці. Однак учні, які знущаються над іншими, часто мають проблеми з самоконтролем, дотриманням правил та доглядом за іншими, і піддаються більшому ризику виникнення проблем у подальшому житті, таких як насильство, злочинна поведінка або невдача у стосунках чи кар'єрі. Жертви фізичних знущань, як правило, фізично слабкіші за хуліганів, а також можуть з певних причин бути соціально маргіналізованими, включаючи вагу, етнічну приналежність чи інші характеристики, які ускладнюють їхнє вміщення. Залякування може мати серйозні наслідки для жертви, що призводить до низької самооцінки, депресії, неприємностей у школі, а іноді навіть насильницької поведінки. Фізичні знущання можуть приймати різні форми:

- удар;
- натискання;
- відключення;
- похлюпування;
- плювати;
- викрасти або знищити майно, включаючи книги, одяг або гроші на обід [10, с. 51].

Знущання можуть відбуватися в будь-якому шкільному сценарії, починаючи від дитячого садка аж до закладу вищої освіти. У дитячому садку та початкових школах приклади знущань можуть відрізнятися від дітей, які висміюють повільних однокласників до того, щоб виштовхувати менших з лінії обіду до виштовхування слабших дітей з обладнання дитячих майданчиків під час відпочинку. Фізичні знущання в нижчих класах часто починаються з невеликих недобррозумілих дій, але з часом можуть перейти до удару, ударів, укусів та інших форм фізичного насильства. Вчителі можуть допомогти стримувати фізичні знущання в школі, переконавшись, що діти постійно контролюються, і не допускаючи, щоб будь-яка форма насильства залишалася безкарною [3, с. 22].

У середній школі жертви фізичних знущань можуть легко закрутитися в лікарні або померти. Батьки, які вважають, що їх підліток може стати жертвою знущань у середній школі, повинні вжити заходів для захисту їх від насильства.

Батьки можуть обговорити варіанти з шкільними чиновниками, щоб побачити, що можна зробити.

2. *Реляційний (соціальний) булінг*. Цей вид знущань часто важче розпізнати і часто здійснюється за спиною людини, яку піддають знущанню. Це включає:

- брехню, фальшиві чутки та поширення пліток;
- заохочення інших звернутися проти когось;
- постійно залишаючи когось і заохочуючи інших робити те саме;
- соціальне виключення когось із мережі в Інтернеті, кібер-жорстокого поведіння, негативних коментарів до публікацій та зображень;
- пошкодження чиєїсь соціальної репутації чи соціального сприйняття;
- використання принизливих прізвиськ і продовження, коли його просять припинити [6, с. 51].

Хтось переживає це нелегко, коли це переходить, від того, що переходили від свавілля чи переслідування до постійного знущання. Соціальні знущання можуть відбуватися в контексті великих соціальних груп, а також у невеликих соціальних мережах, близькі дружні стосунки або романтичні стосунки. Він може включати прямі соціальні взаємодії або протистояння між школярем, який хуліганить, і школярем хто націлений, а також непрямі дії, які залучають інших членів соціальної групи чи мережі знущання взаємодій [3, с. 47-50].

3. *Словесний булінг*. Словесне знущання – це коли людина використовує словесну мову (наприклад, образи, дражнити тощо), щоб отримати владу над своїми однолітками. Наприклад, менш атлетично нахилений ровесник може бути названий ботаніком або володарем. На відміну від фізичного знущання, за визначенням словесні знущання важче помітити і зупинити. Дорослі не мають можливості зупинити це, і наслідки цього не очевидні. Вербальні знущання можуть бути дуже згубними і можуть мати тривалий психологічний вплив на жертву [8, с. 54-55]. Слова мають безперечну силу. Хоча наслідки фізичних знущань спочатку можуть бути більш очевидними, словесні знущання є більш підступними і протягом тривалих періодів часу руйнують самопочуття та самооцінку дитини. Це може призвести до депресії, тривоги та інших проблем. В крайньому випадку, кілька добре відомих випадків самогубства підлітків були пов'язані з тривалими словесними знущаннями однокласника чи однолітка. До словесних знущань не слід ставитися халатно. Дуже важко зрозуміти, чому хтось хотів би регулярно вживати образи на інших, особливо якщо їм сказали чи попросили припинити.

Можуть бути різні причини, чому хтось діє таким чином по відношенню до інших:

- вони можуть робити це, щоб справити враження на своїх друзів або створити якийсь тип репутації;
- вони, можливо, були знущанні і відвернули увагу, або через те, що вони сердилися, вони нападають на когось іншого;
- вони можуть насолоджуватися увагою або реакцією;
- вони можуть мати проблеми вдома або в школі, тому вони виймають це на когось іншого;

- відсутність впевненості в собі, тому вони діють негативно;
- вони можуть бути злі і розчаровані і хочуть вивести речі на когось іншого [2, с. 13-15].

Людина над якою знущаються, можуть відчувати багато різних емоцій. Часто молода людина може бути зовні одні, але всередині вони можуть відчувати себе дуже низько. Вони можуть не хотіти показувати, як вони насправді почуваються, якщо інші думають, що роблять велику справу з нічого, або не можуть пожартувати, і, можливо, вони навіть переживають, що це може погіршитися. Вони також можуть почати вірити у словесні знущання, і це поб'є самооцінку. Щоб зрозуміти, як почувається людина зсередини, важливо спробувати і побачити, як вони можуть почуватися, якщо їх називають ці імена день у день [8, с. 63-66].

4. *Кібербулінг*. Однією з найбільших проблем цифрової доби є кібержорстокість. Попередньо знущання вимагали певної дії, щоб вступити в силу. У кібер-світі будь-хто може бути агресором. Негативні коментарі які частіше є анонімними мають за собою такі ж погані, як і звичайні види знущань. Людина за монітором може сказати речі, які ніколи б не сказала своїй жертві в обличчя. Кібербулінг піднявся до мейнстріму, як і Інтернет, його види та форми прояву можуть бути різноманітними, наприклад «тролінг» – це слово символізує провокацію, вона направлена на отримання негативної реакції. Найчастіше, це знущання, але залежно від контексту це може бути просто нешкідливою забавою [9, с. 116]. Наприклад, якщо перейти до форуму (сторінку), присвяченого баскетболу та розмістити коментар, в якому сказано, що «баскетбол смочче», ймовірно, не є кібер-знущанням, а натомість деяким нешкідливим тролінгом. Але, постійні активні дії на одну людину із цькуючими коментарями вже переходять межу тролінгу та трансформуються у кібер-жорстокість/ кібербулінг, який важко зупинити. Ви можете заблокувати чийсь обліковий запис, але вони можуть зробити новий. Завдяки культурі сучасних технологій, вони можуть сказати про вас кілька несанкціонованих слів і змусити людей насміхатися та зневажати жертву. Ті, хто атаковані кібержорстоким поведінням, можуть мати тривогу, депресію та суїцидальні тенденції.

Наприклад, Меган Тейлор є найвідомішою жертвою кібербулінгу. Американський підліток, яка померла від самогубства шляхом повішання за три тижні до свого 14-го дня народження. В неї було діагностовано: синдромом дефіциту уваги, депресія та комплекс що до питання її ваги. Вона була описана її батьками як «бульбашкова, недолуга» дівчина, яка відмовляється проводити час зі своїми друзями і сім'єю. На MySpace, популярній у той час платформі соціальних медіа де і стався цей випадок. Прояв такої інтернет агресії, який здавався на перший погляд маленькою помстою з боку подруги, зіграв фінальним ударом [9, с. 110-111].

Знущання в закладах загальної середньої освіти є поширеною проблемою у всьому світі, і жодна громада не захищена від цієї проблеми, незважаючи на ініціативи проти знущань, що реалізуються майже скрізь. Дослідження знущань надали неоднозначні докази природи знущань, факторів, що сприяють

знуцанню, характеристик хулігана та жертви, фізичних, соціальних, розумових та академічних наслідків знущань [6, с. 51]. Дослідження також запропонували багато практичних стратегій, які допомагають у запобіганні та зменшенні випадків знущань у школах. Ефективні програми профілактики знущань повинні чітко визначати знущання до громади та включати в свою основу команду, учнів, шкільний персонал, батьків та інших членів громади. Для того, щоб створити безпечне середовище для навчання учнів та вирощування, учні повинні навчитися спілкуватися між собою, ефективно вирішувати конфлікти та навчитися бути співчутливими до інших.

Висновки. Отже, для української культури і ментальності тема цькування актуальна давно, оскільки примус в умовах нерівності влади традиційно і інтенсивно присутня як в вертикальних відносинах (Батько-дитина, вчитель-учень, начальник-підлеглий), так і в горизонтальних (між колегами, однолітками, подружжям, сиблінгами). Дана тема включена в вивчення безпеки освітньої середовища, чверть сучасних українських підлітків хоча б раз брали участь в Булінгу, 13% школярів мають досвід жертв, 20% - агресорів, причому у великих містах рівень булінгу вище, ніж у сільській місцевості. Однак обговорення булінгу і його соціально-культурних передумов в Україні загалом ініціюється зарубіжними дослідженнями і російськими прикладами, тематичних досліджень мало, і вони сфокусовані переважно на характеристиках учасників цькування.

Література

1. Барліт А.Ю. Форми і методи подолання (мінімізації) соціально педагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі. *Горизонти освіти*. 2012. №2. С. 44-46.
2. Булінг: ми всі можемо допомогти це зупинити. Посібник для батьків учнів початкових і середніх шкіл. Весна, 2013. 10 с.
3. Воронцова Е. Програма «Профілактика та подолання булінгу у закладах освіти». URL: <http://xn--d1acjtrgde.kiev.ua/2017/08/24/profilaktika-tapodolannya-bulingu-u-zakladah-osviti/> (дата звернення 23.09.2020)
4. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 32, ст.412) {Із змінами, внесеними згідно із Законом № 1263-VII від 13.05.2014, ВВР, 2014, 27, ст.915}
5. Комплект освітніх програм «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації». К. 2018. 140 с.
6. Корекційно-розвиткова програма формування стійкості до стресу в дітей дошкільного віку та школярів «Безпечний простір»: навчально-методичний посіб. Київ: НАУКМА, ГЛІФ Медіа, 2017. 208 с.
7. Король А. Причини та наслідки дослідження явища боулінгу. *Відновне правосуддя в Україні*. 2009. № 1 2. 190 с.
8. Малкіна-Пих І. Г. Психологічна допомога в кризових ситуаціях. М.: Изд-во Ексмо, 2005. 960 с.
9. Організація роботи з розв'язання проблеми насильства в школі: навчально-методичний посібник / упорядники Є.В Дубровська., М.Е. Ясеновська. К.: Huss, 2011. 96 с.